

GONDOLATOK A MÉSZÖLY-ISKOLA MÓDSZERTANI ÖRÖKSÉGÉRŐL

SZABÓ JÓZSEF

Nem kell nyelvésznek, sőt még a nyelvészet iránt érdeklődőnek sem lenni ahhoz, hogy gyorsan változó világunkban fölfigyeljünk a mindennapi nyelvhasználat legváltozékonyabb részének, a szókészletnek azon elemeire, amelyek különböző okokból gyakran hallható divatszóként nyernek teret. Ilyennek vélem az utóbbi időben elterjedt *globalizáció* szót, mellyel a figyelmes rádióhallgató, tévénező vagy újságolvasó szinte naponta találkozhat, s amelynek térhódítását nyilvánvalóan korunk világszerte érzékelhető gazdasági-társadalmi folyamatai váltották ki. A vele megnevezett jelenség sok népet, egy-egy nemzeten belül pedig kisebb-nagyobb közösségeket érint vagy érinthet, s a globalizáció következményei – bizonyos előnyök mellett – veszélyeket is magukban rejthetnek. Így például egyáltalán nem lenne szerencsés, ha a különböző népeket összefogó nagyobb érdekszövetségek mai vagy leendő tagjai egy idő után elveszítenék nemzeti sajátosságait, és ugyanez történne az egyes nemzeteken belüli etnikai csoportokkal, a különféle okokból összetartozó kisebb-nagyobb közösségekkel.

Mindez annak kapcsán merült föl bennem, hogy ilyenféle, a globalizációval összefüggő jelenségeket, jegyeket az utóbbi évtizedekben mintha a nyelvtudományban is érzékelni lehetne, mintha bizonyos irányzatok szemléletében és értékrendjében anyanyelvünk kutatásának fontossága és támogatottsága is országszerte egyre inkább háttérbe szorulna. S ezzel párhuzamosan került és kerül előtérbe a külföldi nyelvészeti irányok és törekvések követése, pedig nekünk – a valóban értékes és hasznos, nemzetközileg újításnak számító kezdeményezések felhasználása mellett – vannak és lesznek olyan kutatási teendőink, melyeket mások nem végezhetnek el helyettünk, s nekünk – szilárd meggyőződésem – a nyelvtudományban is azt kell fölmutatnunk a világnak, ami sajátosan magyar érték. Ezek az irányváltások, bizonyos szemléletmódbeli módosulások – kb. az 1980-as évek közepétől kezdve – tanszékünket is érintették, és némiképpen eltérítették a korábbi évtizedekben kialakult hagyományoktól. Hogy ebben milyen szerepe volt a rendszerváltással összefüggő politikai-társadalmi folyamatoknak és a tanszék személyi összetételében, vezetésében bekövetkezett változásoknak, azt – a jelenség természeténél fogva – nagyon nehéz pontosan megállapítani. Abban viszont biztos vagyok, hogy éppen ünnepeltünk, Velcsov Mártonné tanszékvezetői tevékenysége korszakhatárt jelentett. A 80-as évek első felében az ő irányítása koncepciójában, szellemében és módszerében méltó folytatása volt a Nyíri Antal és Deme László nevével fémjelzett, alkotói légkört teremtő, emberiességet sugárzó, munkára serkentő és a tanszék oktatóit közösséggé formáló korábbi időszaknak.

Vajon mi adta tanszékünk szellemi erejét, azt a sajátosságát, amely azokban az években-évtizedekben érezhetően áthatotta az itt dolgozó oktatók mindennapi munkáját, s melyet megőrizni és folytatni még napjainkban és a későbbiekben is érdemes? Aligha tévedek, ha azt állapítom meg: tanszékünknek a többi magyar nyelvészeti oktató- és kutatóhellyel összevetve az kölcsönzött jellegzetes vonást, az adta sajátos érté-

két, amelyet a leíró szempontú oktató- és kutatómunkában az 1970-es évek elejétől kezdve a Deme-iskola jelent, s amelyet a nyelvtörténeti oktatásban és vizsgáldásokban pedig a több mint fél évszázados múltra visszatekintő, a Mészöly–Nyíri–Velcsov né rangos névsorhoz kapcsolódó irányzat tud felmutatni. Abban, hogy mindkét oktatási-kutatási irány Nyíri Antal és Deme László nyugdíjba vonulása után is megmaradjon, a fiatalabb kollégák révén továbbra is megőrződjék és folytatódjék, Velcsov Mártonné nemcsak oktatóként, kutatóként tett sokat, hanem tanszékvezetőként is. Ezen ünnepi összefoglalásunk alkalmából – Velcsov Mártonné oktatói-kutatói tevékenységét figyelembe véve – természetes, hogy a Mészöly-iskola hagyományaira térek ki – az idő rövidsége miatt csak nagyon vázlatosan –, mégpedig elsősorban azokra a kutatómódszertani kérdésekre, amelyek a nyelvtörténet mellett a nyelvjárási és néprajzi vizsgáldásokkal is kapcsolatban vannak.

A Mészöly-iskola módszertani sokoldalúságáról ismételtelen akkor győződhettem meg, amikor nemrégiben „A népi szemléletmód tükröződése a szókészletben” címmel készülő tanulmányomhoz a szakirodalmi előzményeket kezdtem számba venni. Rövid előadásom remélhetőleg meggyőzően mutatja, hogy a szóban forgó tanszéki kutatási előzményekből milyen sokat lehet meríteni módszertani tekintetben is.

Mészöly Gedeon szófejtéseire – amint azt már többen is megállapították – pályája kezdetétől sajátos nyelvtörténeti kutatómódszer volt jellemző, amely azt jelentette, hogy „igen gyakran átlépte a nyelvészet határát, valamennyi tudományágat bevonta vizsgálódási körébe, hogy végére járjon az éles szemmel meglátott nyelvészeti problémáknak” (Szathmári 1982: 9). Szinte mindegyik szómagyarázata jól illusztrálja sajátos szófejtési módszerét, némelyikben azonban – így pl. „A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hínár* szónak eredete” című tanulmányában (1941: 225–236) – részletesen is kifejtette kutatómódszertani elveit. A Mészöly-féle szómagyarázatokból nemcsak a nyelvtörténészek meríthetnek sokat, hanem például a dialektológusok is, hiszen „kutatómódszeréből következően nyelvtörténeti (grammatikai, szófejtő és stilisztikai stb.) vizsgálódásaiban mindig ott van – sőt gyakran kiindulás és alap! – a népi gondolkodásmód, a népi élet, a népnyelv, a nép által használt tárgyak, eszközök stb. biztos ismerete. Ezért becses a néprajz számára is szinte valamennyi dolgozata, különösen az olyan, mint pl. a *Nagy feneket kerít*, A *cserény* szó eredete, A *csalfa* – *csal-fa* vagy a páratlanul kedves hangú és szülőföldjét oly hitelesen jellemző írása: A tabajdi gatyás költő” (Szathmári 1982: 24).

Mészöly Gedeon kutatási módszereinek sokoldalúságát és eredményességét a Mészöly-iskola jeles képviselője és folytatója, Nyíri Antal nemegyszer hangsúlyozta, sőt szófejtéseiben maga is alkalmazta és továbbfejlesztette. „A szójelentés történeti szempontú vizsgáldához” című dolgozatában pl. az emberiség gondolkodásmódjának történeti változásáról, melyet a szófejtésben sem lehet figyelmen kívül hagyni, a következőket olvashatjuk: „... az ősi társadalmak egészen más szemmel nézték a világot, mint mi; más volt a szemléletük, ami pedig a szavak jelentésének alakulása tekintetében döntő fontosságú volt. Mászt láttak lényegesnek a dolgokban és jelenségekben; a valóságról való képzetkomplexusainak más eleme kapcsolódott – és nem véletlenül – a szóhoz, mint ahogy a fejlett társadalmak embere gondolná. Számolásuk módja például konkrét volt; a mi finnugor eredetű számneveink: *egy, két, három, négy, öt, hat* finnugor előzményei konkrét tárgyak, talán testrészek nevei voltak eredetileg... Ha bele tudjuk élni magunkat valamennyire is a kezdetleges társadalmak körülményeibe, gondolatvilágába és szemléletébe, a szavak legrégibb jelentését pontosabban láthatjuk, és

különösen tárgyiasság gondolkodásmódjuk válik nyilvánvalóvá” (1974: 423). – Ugyanebben az írásában Nyíri professzor úr arra is rámutatott, hogy a tárgyak, jelenségek elnevezései (különösen a népnyelv esetében) még napjainkban is szoros összefüggésben vannak a szóteremtő közösségek szemléletmódjával. Ezen fejtegetését – a szemléltető példával együtt – hasznosnak látszik teljes egészében idézni: „Hogy az egyes társadalmaknak termelési módjától, fejlettségétől, természeti környezetétől, de bizonyára egyéb körülményeitől is függ szemlélete, a szemlélettel pedig összefüggnek a tárgyak, jelenségek megjelölései, annak szemléltetésére Veres Péter („János és Julcsa”) következő észrevételét idézem: „Minden nyár másforma, ha az ember emlékezetben tartja, de Varga Julcsa nem nagyon tartja. Az asszonyoknak más emlékezni valójuk van. Ők az elmúlt időket, nyarakat, teleket úgy tartják számon: „Emlékszem, Sárímmal akkor feküdtem”, vagy „Gabrit még a karomon hordtam”, vagy „Julcsit már elválasztottam”, János azonban úgy számolja az esztendőket, hogy „amikor az a nagy tengeritermés volt”, „amikor az a sok sütőtök termett”, „tudod, azon a nyáron, amikor levitte a háztetőt az orkán” és így tovább” (1974: 425).

Az 1950-es évek első felében került a tanszékre Velcsov Mártonné, aki már pályája elején csatlakozott a Mészöly-iskola hagyományaihoz, jelentős munkákat alkotva a történeti nyelvészet mellett a leíró szempontú vizsgálatokban is. Így pl. diáknemzedékek szereztek s szerezhetnek ma is alapvető ismereteket a „Mai magyar nyelv” című egyetemi tankönyv szófajtani és alaktani fejezetéből, melyet ő írt, az „Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben” című munkája pedig elsősorban nyelvtörténeti szempontból becses értékű kiadvány, de haszonnal forgathatják például a finnugor nyelvészet, a néprajz, a művelődéstörténet és a dialektológia kutatói is.

Jómagam az utóbbi szempontból tekintettem át ezen nyelvtörténeti monográfiáját, valamint e művének előtanulmányait is, amelyek – fejtegetéseinek alátámasztására – nyelvjárási adatokban is bővelkednek. A testrésznevekből alakult mértéknevekkel foglalkozó első dolgozata már 1958-ban megjelent, s ezt hamarosan újabbak követik. Már ebben a tanulmányában megmutatkozik a nyelvtörténet iránti erős vonzódása, a szakirodalom kiváló ismerete, szómagyarázatainak meggyőző ereje és nem utolsósorban a sokoldalú elemzés, amely Mészöly Gedeon és Nyíri Antal nyelvtörténeti fejtegetéseit is jellemzi. Érvrendszeréből nem hiányzik a nyelvjárási példák felhasználása sem, sőt gyakran hivatkozik a népnyelvre jellemző szemléletes kifejezésekre is. A tájnyelvi adatok vallomását a mértéknevek kialakulásának fölvázolásában is fölhasználja: a „testrésznevek jelentéskörének ... bővülését meg kellett előznie egy olyan nyelvállapotnak, amelyben a testrészneveknek még nem volt „elvon” mérték jelentése, csak *alkalomszerűen* használták őket mértékjelölésre vagy inkább hasonlításra. – Konkrét tárgyak, testrészek, esetleg cselekvésnevek mai nyelvhasználatunkban is jelölhetik *alkalomszerűen* valaminek a mértékét, nagyságát vagy valamilyen távolságot. Gondoljunk az efféle kifejezésekre: *bokáig ér, egy lépésre volt tőle*. – Az ezekhez hasonló szemléletes kifejezések különösen a népnyelvben igen gyakoriak, melynek egyik jellemzője éppen a szemléletesség. Népmeséinkben bőségesen találunk ilyeneket” (1958: 48).

Gazdag példaanyag alapján azt is kimutatja, hogy a mértékmegnevezéseknek a hasonlítás és szemléletességen alapuló módja a régi magyar nyelvben (pl. kódexekben) is megtalálható, sőt azt is hozzáteszi, hogy „Nemcsak a magyar nyelvjárások őrzik a konkrét gondolkodásnak e nyelvi emlékeit. Legközelebbi rokonyelvünk, a

manysi nyelv is bővelkedik az ilyen, hasonlatokra épülő, hozzávetőleges mértékjelölésekben” (1958: 52).

A fenti idézetek is jól illusztrálják, hogy Velcsov Mártonné egy-egy szó történetének vizsgálatában milyen sokoldalú elemzéssel él, és ennek során milyen jó érzékkel használja föl nyelvtörténeti fejtegetéseihez a nyelvjárásainkban levő archaikus sajátságokat, mégpedig mindig hiteles adatokra épített, jól követhető érveléssel és tömör, kristálytisza stílusban. E tekintetben is van mit tanulnunk tőle.

Velcsov Mártonné oktatóként és kutatóként egyaránt nagyon sokat tett azért (pl. a nyelvtörténeti speciális képzésben, szakdolgozatok, diákköri munkák irányításában), hogy a magyar nyelvészetet és azon belül a nyelvtörténetet minél többen megszeressék. Nyugdíjba vonulása utáni tevékenysége (pl. publikációk, bekapcsolódása a PhD-képzésbe) is azt mutatja, hogy szakmaszeretete és az utánpótlás-nevelésben való részvétele töretlen. Úgy vélem, nagy öröm számára és mindnyájunknak, hogy tanítványai közül többen nyelvtörténészek lettek, s már eddig is szép eredményeket értek el. Remélem, hogy ők is folytatói lesznek tanszékünk Mészöly-hagyományainak. Ennek vannak már biztató jelei, s a jövőben talán markánsabban is megmutatkoznak majd az oktatásban és a kutatásban egyaránt. Ehhez követendő mintául szolgálhat ünnepeltünk egész életútja, hiszen tanári és kutatói tevékenységében is az igényesség, a megbízhatóság és a magas színvonal a legjellemzőbb vonások.

IRODALOM

- Mészöly Gedeon 1941: A kidei *Hintó-mező* nevének és a *hínár* szónak eredete, *Nép és Nyelv* I, 225–236.
- Nyíri Antal 1974: *A szójelentés történeti szempontú vizsgálatához* = *Nyelvtudományi Értekezések* 83, Budapest, Akadémiai, 421–425.
- Szathmári István 1982: Mészöly Gedeon: *Népünk és Nyelvünk*. Válogatta, szerkesztette: Szathmári István, Budapest, Gondolat.
- Velcsov Mártonné 1958: Testrésznevekből alakult mértékneveink története I: Arasz, *Néprajz és Nyelvtudomány* II, 49–72.

GEDANKEN ÜBER DIE METHODOLOGISCHE ERBSCHAFT VON DER MÉSZÖLY-SCHULE

JÓZSEF SZABÓ

Der kurze Aufsatz gibt einen Überblick über die forschungsmethodologischen Ergebnisse und Eigenheiten des Lehrstuhls für Ungarische Sprache: Sie waren in den früheren Jahrzehnten für den Unterricht der Sprachgeschichte und für die wissenschaftlichen Untersuchungen des Lehrstuhls in Szeged charakteristisch. Die mit dem Namen von Gedeon Mészöly verbundene Forschungsrichtung wurde sich von Antal Nyíri und Frau M. Velcsov fortgesetzt und weiterbereichert. Der Verfasser hat die Tätigkeit von Frau M. Velcsov gewürdigt, die sie als Lehrstuhlleiterin, Universitätsdozentin und Forscherin tätig ist.